

มิลินทปัญหาฎีกา : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์ *

ธีรชิต เกิดแก้ว**

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อตรวจชำระ แปล และศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา วิธีการนำเสนอ ลักษณะและรูปแบบการประพันธ์ การใช้ภาษา สำนวนโวหาร อลังการทางภาษา และคุณค่าของ คัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกา

ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกานี้มีโครงสร้าง 6 ส่วน คือ คันถารัมภกถา ถ้อยคำเริ่มต้นการแต่งคัมภีร์ ปกิณณวจนวิถณณา การอธิบายศัพท์และประโยคที่ยาก ขาดพุทธธรรม การนำเรื่องอดีตของพระพุทธเจ้าและพระเทวทัตมาแสดง คาถาสรูป การนำคาถา ในมิลินทปัญหามาสรุปไว้ สังขยาสรุป การนำเรื่องที่น่าสนใจมาจัดไว้เป็นหมวดหมู่ และนิคมกถา คำลงท้ายการแต่งคัมภีร์ ซึ่งผู้แต่งใช้กลวิธีในการอธิบาย 6 ประการ คือ สัมพันธ์ แสดงการทำหน้าที่ของศัพท์ บท การบอกให้รู้ว่าบทที่กำลังกล่าวอยู่เป็นอะไร ปทัตถะ อธิบายความหมายของ บทที่ยกมาว่ามีความหมายอย่างไร ปทวิคคหะ การตั้งรูปวิเคราะห์ของศัพท์เพื่อให้ทราบความหมายและที่มาของศัพท์ โจทนา การตั้งคำถาม และปรีหาระ การตอบคำถาม

ลักษณะการประพันธ์เป็นแบบร้อยแก้วผสมร้อยกรอง ภาษา สำนวนโวหาร อลังการที่ใช้เป็นภาษาและสำนวนบาลีแบบลังกาที่ง่าย สื่อความหมายได้ชัดเจน มีความคมคาย กะทัดรัด แสดงความคิดเป็นของตัวเอง และทรงคุณค่าด้านการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ ป้องกันไม่ให้หลักคำสอนคลาดเคลื่อน รักษาขนบการแต่งวรรณคดีประเภทฎีกา และเป็นแหล่งรวมองค์ความรู้หลายเรื่อง เช่น การแพทย์ เป็นต้น

คำสำคัญ : มิลินทปัญหาฎีกา พระพุทธศาสนา การตรวจชำระ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ “มิลินทปัญหาฎีกา : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์” หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อาจารย์ที่ปรึกษา : พระสุธีธรรมาวุธ (ผศ.ดร.) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุเทพ พรมเลิศ

** อาจารย์ประจำสาขาวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

The Milindapahatika : Edition and Analytical Study

Teerachoot Kerdkaew

Abstract

The objectives of the research are to edit, translate, and study various aspects of Milindapañhāṭīkā including its content, value, presentation method, as well as literary style.

The research found that Milindapañhāṭīkā is mainly composed of six parts: 1) Ganthārambhakathā, the introduction of the scripture's composition, 2) Pakiṇṇaka vacanavaṇṇanā, the explanation of difficult words and sentences, 3) Jātakuddharaṇa, the narration of Buddha's and Devadatta's past, 4) Gāthāsarūpa, the summary of chapters in the scripture, 5) Saṅkhayāsarūpa, the classification of interesting topics in the scripture, and 6) Ñigamanakathā, the postscript. The author of Milindapañhāṭīkā applied six kinds of explanation techniques: 1) Sambandha, to explain roles of the vocabulary, 2) Pada, to describe what is mentioned in Pada, 3) Padattha, to explain meaning of samples from Pada, 4) Padaviggaha, to analyze meaning and roots of the vocabulary, 5) Jodanā, to ask questions, and 6) Parihara, to answer the questions.

The literary style of Milindapañhāṭīkā includes both prosaic and poetic styles. Its language, Lankan Pāli, was written concisely and uniquely. The scripture promotes sustainability of Buddhism, prevents discrepancies of Buddha's teaching, and serves as the source of various kinds of knowledge such as medications.

Keyword : Milindapañhāṭīkā, Buddhism, Edit

บทนำ

องค์ประกอบของพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง คือ คัมภีร์ที่เป็นเสมือนตัวแทนของพระพุทธเจ้า เนื่องจากคัมภีร์ได้บันทึกหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อการพัฒนาชีวิตสู่ความสมบูรณ์โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ความพ้นทุกข์ เห็นได้จากพระพุทธดำรัสในมหาปรินิพพานสูตรว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงไว้ดีแล้ว บัญญัติไว้ดีแล้ว จักเป็นศาสดาของพวกเธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปแล้ว” (ที.ม. (ไทย) 10/216/164) นอกจากนี้ คัมภีร์ยังเป็นแหล่งรวบรวมเรื่องราวอื่น ๆ ที่ทรงคุณค่า เช่น ประวัติศาสตร์ เหตุการณ์สำคัญ สภาพของสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง กฎหมาย ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตของคนในอดีตไว้อีกด้วย ดังนั้น คัมภีร์ทางศาสนาจึงมีคุณค่าควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง

พระพุทธดำรัสในมหาปรินิพพานสูตรข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้ ซึ่งพระอรหันตสาวกในยุคแรกได้ทรงจำ ถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนกระทั่งมีการสังคายนาพระธรรมวินัย รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่หลายครั้ง และได้บันทึกเป็นคัมภีร์ถ่ายทอดสืบต่อกันมาโดยพระสงฆ์ในยุคหลังจนถึงทุกวันนี้ เป็นเรื่องที่ชาวพุทธต้องให้ความสำคัญและให้ความเคารพในฐานะตัวแทนของพระพุทธเจ้าด้วยการศึกษาและปฏิบัติตามจนเข้าถึงหรือเห็นธรรมด้วยตนเองอันเป็นการจรรโลงพระธรรมวินัยหรือพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ แต่ตรงกันข้าม หากชาวพุทธไม่ศึกษาเล่าเรียน ไม่ถ่ายทอดและไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยก็จะทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ไม่ได้ เรื่องที่ยืนยันความจริงข้อนี้ศึกษาได้จากปฐมสังฆกรรมสัมโมสสูตรและทุติยสังฆกรรมสัมโมสสูตรที่กล่าวถึงสาเหตุสำคัญที่จะทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ไม่ได้ คือ การที่ชาวพุทธ ไม่ใส่ใจที่จะฟังธรรม ไม่ศึกษาหลักคำสอน ไม่ใส่ใจที่จะเผยแผ่หลักคำสอนให้แก่ผู้อื่น และไม่ใส่ใจที่จะปฏิบัติตามหลักคำสอน (อง.ปญจก. (ไทย) 22/154-155/252-254)

สาเหตุที่จะทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ไม่ได้ดังกล่าวข้างต้นได้ชี้ให้เห็นถึงหน้าที่หลักของชาวพุทธที่กล่าวไว้ในอรรถกถาธรรมบท 2 ประการ คือ คันถุระ หมายถึง หน้าที่ในการศึกษาทำความเข้าใจพระพุทธรพจน์ (พระธรรมวินัย) ทรงจำ รวมถึงเผยแผ่ สืบต่อกัน และวิปัสสนาธุระ หมายถึง หน้าที่ในการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่ได้ศึกษาจนเข้าใจอย่างถูกต้องแล้ว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 1/3) เพราะการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยจะทำให้ชาวพุทธเข้าถึงธรรมที่ใช้ในความหมายว่า ดวงตาเห็นธรรมหรือการเห็นธรรม เรื่องที่ยืนยันความจริงข้อนี้ศึกษาได้จากพระดำรัสที่ตรัสกับพระวักลีในวักลีสสูตร (ส.ข. (ไทย) 17/87/159) ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม”

คัมภีร์ หลักทางพระพุทธศาสนาที่รู้จักกันเป็นอย่างดีในหมู่ชาวพุทธ และผู้สนใจศาสนาก็คือพระไตรปิฎก นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์ชั้นทุติยภูมิรองลงมาคือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์อื่น ๆ ที่แต่งขึ้นโดยพระมหาเถระผู้มีความรู้แตกฉานในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา คัมภีร์ที่ผู้วิจัย สนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์คือมิลินทปัญหาฎีกาที่พระมหาตปิฎกจูฬาทิเถระแต่งขึ้นเพื่ออธิบายศัพท์และข้อความบางตอนในมิลินทปัญหาที่ยังไม่กระจ่างชัดให้ชัดเจน เรียกชื่อตามภาษาบาลีว่า มจฺจุตฺตปกาสิณี มิลินทปัญหาฎีกา ฉบับตัวเขียนที่หอสมุดแห่งชาติ จารด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี ฉบับล่องชาด

ไม้ประกับธรรมดา เลขที่ 4118/1-9 ต. 89 ข. 6/1 น. (ล. 1) มีทั้งหมด 9 ผูก ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง ปีที่สร้าง และนามผู้จารโดยการปริวรรตมาเป็นภาษาบาลีอักษรไทยและทำการตรวจชำระกับต้นฉบับตัวเขียนอีก 10 ฉบับแล้วนำมาเทียบเคียงกับคัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกาฉบับที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยปริวรรตมาจากฉบับอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์อีกครั้งหนึ่ง

คัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกามีประเด็นที่น่าศึกษาวิเคราะห์หลายเรื่องและคัมภีร์นี้ยังไม่มีใครแปลหมดทั้งคัมภีร์จึงน่าจะมีการแปลเป็นภาษาไทย เพื่อให้ผู้สนใจได้ศึกษา เรียนรู้ และเข้าใจว่า คัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกามีประวัติ ความเป็นมาอย่างไร ใครเป็นผู้แต่ง แต่งขึ้นในสมัยใด แต่งขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ใด วิธีการนำเสนอ รูปแบบของการประพันธ์เป็นอย่างไร การใช้ภาษา สำนวนโวหาร และอรรถกถาทางภาษาเป็นอย่างไร เนื้อหาในคัมภีร์กล่าวถึงเรื่องใด ขยายหรือแก้ความส่วนใดในมิลินทปัญหา ตลอดจนกระทั่งฎีกามิลินทปัญหามีคุณค่าในด้านไหนอย่างไร เป็นต้น

ด้วยตระหนักถึงความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังกล่าวจึงทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะตรวจชำระ แปล และศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกา เพื่อให้ได้คัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกาฉบับภาษาบาลีอักษรไทยและฉบับแปลเป็นภาษาไทย เพื่อสร้างความกระจ่างในประเด็นต่าง ๆ ที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและสืบทอดพระพุทธศาสนาที่เป็นสัจธรรมให้คงอยู่ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อตรวจชำระและแปลคัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกาเป็นภาษาไทย
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา วิธีการนำเสนอ ลักษณะและรูปแบบการประพันธ์ การใช้ภาษา สำนวนโวหาร อรรถกถาทางภาษา และคุณค่าของคัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกา

ขอบเขตของการศึกษา

ผู้วิจัยได้เลือกเอาต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ จารด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี ฉบับล่องชาด ไม้ประกับธรรมดา เลขที่ ๔๑๑๘/๑-๙ ต. ๘๙ ข. ๖/๑ น. เพื่อใช้ในการวิจัยในรูปแบบของการปริวรรต ตรวจชำระ แปล และวิเคราะห์ โดยจะเทียบเคียงกับต้นฉบับตัวเขียนอีก ๑๐ ฉบับที่หอสมุดแห่งชาติ และคัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกา ภาษาบาลีที่คณะกรรมการปริวรรตและตรวจชำระของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ปริวรรตมาจากฉบับอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society)

วิธีดำเนินงานวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนของการวิจัยดังต่อไปนี้

1. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา มลिनทปัญหา มลिनทปัญหาวรรตกถา มลिनทปัญหาฎีกาต้นฉบับตัวเขียนและคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการวิจัย
3. ปรีวรรตมลินทปัญหาฎีกา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ จารด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี ฉบับส่องขาดไม้ประกับธรรมดา เลขที่ 4118/1-9 ต. 89 ข. 6/1 น. เฉพาะในส่วนที่คณะกรรมการปริวรรตและตรวจชำระของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยละไว้ให้เป็นอักษรไทย ภาษาบาลี
4. ตรวจชำระมลินทปัญหาฎีกา ฉบับที่ปริวรรตแล้วโดยเทียบเคียงกับต้นฉบับตัวเขียนที่อยู่ในหอสมุดแห่งชาติอีก 10 ฉบับ และฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
5. แปลมลินทปัญหาฎีกาภาษาบาลีที่ตรวจชำระแล้วเป็นภาษาไทย
6. ศึกษาประวัติและสาระสำคัญในคัมภีร์มลินทปัญหาฎีกา
7. วิเคราะห์คัมภีร์มลินทปัญหาในด้านเนื้อหา วิธีการนำเสนอ ลักษณะและรูปแบบของการประพันธ์การใช้ภาษา สำนวนโวหาร อลังการทางภาษา และคุณค่าของคัมภีร์
8. นำข้อมูลที่สามารถได้นั้นมาวิเคราะห์ ตีความ แยกแยะ พร้อมกับจัดรวบรวมให้เป็นหมวดหมู่แล้วเรียบเรียงนำเสนอเป็นผลงานวิจัยโดยลำดับ

ผลการวิจัย

ผลการศึกษารูปได้ดังนี้

คัมภีร์ที่ผู้วิจัยศึกษานี้มีชื่อเต็มว่า มจรุตตปกาลินี มลินทปัญหาฎีกา เป็นคัมภีร์ชั้นฎีกาที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายศัพท์หรือข้อความบางข้อในคัมภีร์มลินทปัญหาที่ยาก มีเนื้อความยังไม่กระจ่างชัดให้กระจ่างชัดได้อย่างไพเราะจับใจ

จากการศึกษาทำให้ทราบความเป็นมาของคัมภีร์ทั้งชื่อคัมภีร์ ผู้แต่ง สถานที่แต่ง ปีที่แต่ง ปีที่สร้าง และนามผู้จาร วิธีการจารลงในใบลานที่จารด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี มีลักษณะการจารติดกันเป็นพืดไปจนจบประโยคจึงจะทำเครื่องหมายจบประโยคไว้ ไม่มีการเว้นวรรค ต้นฉบับตัวเขียนส่วนใหญ่จะมีผู้จารหลายคน คัดลอกสืบต่อกันมาจากต้นฉบับที่แตกต่างกัน เนื่องจากมีข้อแตกต่างกันในบางแห่ง เช่น บางฉบับไม่มีบทนมัสการพระพุทธเจ้า (นโม ตสส...) และการใช้ศัพท์ที่แตกต่างกัน เป็นต้น แต่โดยสรุปแล้วต้นฉบับตัวเขียนทั้งหมดจารขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องจากใบลานส่วนใหญ่อยู่ในสภาพดี ตัวอักษรที่จารเป็นเหลี่ยมตามลักษณะอักษรขอมบรรจงที่นิยมจารกันในสมัยรัตนโกสินทร์ และขอบลานไม่มีการเขียนลวดลายหรือทาสีทึบเหมือนในสมัยอยุธยา ความผิดพลาดในการจารพบหลายลักษณะ เช่น จารรัสสระ เป็นที่ข สระ จารที่ขสระเป็นรัสสระสระ จารอักษรตกหล่น จารอักษรเกิน และจารผิดศัพท์ เป็นต้น ส่วนเนื้อหาของคัมภีร์นั้นจะคล้ายตามเนื้อหาของคัมภีร์มลินทปัญหาเนื่องจากเป็นการอธิบายศัพท์หรือ

ข้อความบางข้อในมิลินทปัญหา แต่ไม่ได้อธิบายทั้งหมด บางปัญหาที่ไม่ได้นำมาอธิบาย โดยเฉพาะในส่วน ของอุปมาภคา ซึ่งเนื้อหาโดยรวมของคัมภีร์นี้มุ่งให้ผู้ศึกษาเข้าใจความหมายของศัพท์และประโยคที่มีความหมายยังไม่ชัดเจนในมิลินทปัญหาและสารธรรมในพระพุทธานุศาสตร์ทั้งในส่วนของพระวินัย หัวข้อธรรมทั้งในพระสูตรและพระอภิธรรม รวมถึงเรื่องอื่น ๆ บางเรื่องที่ถูกนำมาประกอบ เปรียบเทียบ หรือ ยืนยัน เพื่อสร้างความเข้าใจในศัพท์หรือข้อความที่นำมาอธิบายให้มากขึ้น

ผู้แต่ง คัมภีร์นี้มีชื่อว่า “พระมหาติปิฎกจุฬาทักขิณเถระ” มีนามย่อว่า “พระติปาติ” ซึ่งมีความหมาย เหมือนกับคำว่า “ติปิฎก” (ติ แปลว่า สาม และ ปาติ หรือ ปิฎก แปลว่า ภาชนะ หรือตะกร้า) เป็น พระเถระชาวเชียงใหม่ที่เดินทางไปศึกษาพระพุทธานุศาสตร์ที่ประเทศศรีลังกาแล้วกลับมาที่เชียงใหม่

พระมหาติปิฎกจุฬาทักขิณเถระได้แต่งคัมภีร์นี้ที่เชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2016 ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้า ติโลกราช กษัตริย์ผู้ครองเมืองเชียงใหม่หรือที่ระบุไว้ในคัมภีร์ว่า “พินครัฐ” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบาย ศัพท์หรือประโยคที่ยาก มีความหมายยังไม่กระจ่างชัดในคัมภีร์มิลินทปัญหาให้ชัดเจนไว้สำหรับเป็นคู่มือ ศึกษาคัมภีร์มิลินทปัญหา เพื่อธำรงรักษาพระพุทธานุศาสตร์โดยใช้คัมภีร์ที่ตนแต่งขึ้นเป็นเครื่องมือในการธำรง รักษา และเพื่อเป็นบุญบารมีตามคติความเชื่อที่สืบต่อกันมาว่า การแต่งคัมภีร์เป็นการสร้างบุญที่ยิ่งใหญ่ อีกพระแต่ละตัวเทียบเท่ากับการสร้างพระพุทธรูป 1 องค์

คัมภีร์มรดกโลกกาลสินี มิลินทปัญหาฎีกานี้มีโครงสร้างของเนื้อหา 6 ส่วน ประกอบด้วย

1. คัมภีร์มรดกโลกกาลสินี ถ้อยคำเริ่มต้นของการแต่งคัมภีร์ที่ถือว่าเป็นคตินิยมของการแต่งคัมภีร์บาลีใน พระพุทธานุศาสตร์ที่ประกอบด้วยบทนมัสการพระรัตนตรัย การบอกชื่อคัมภีร์ ผู้แต่ง วัตถุประสงค์ของการ แต่ง และขนาดของคัมภีร์

2. ปกิณณวจนวิถินนา ส่วนที่ผู้แต่งได้นำเอาศัพท์และประโยคที่ยากหรือมีเนื้อความยังไม่กระจ่าง ชัดในคัมภีร์มิลินทปัญหาทั้งในส่วนของปุพพประโยค นิทานภคา พาหิรภคา รวมถึงปัญหาในมิลินทปัญหา และเมณฑกปัญหามาอธิบายเพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจได้ง่ายขึ้นตามวิธีการอธิบายความแบบอรรถวิถินนา

3. ชาตกุฎธรณะ ส่วนที่ผู้แต่งได้นำชาตกมาแสดงไว้ 24 เรื่อง ซึ่งเนื้อหาของชาตกทั้งหมด ผู้แต่ง ได้นำมาจากอรรถกถาชาตก โดยตัดทอนเนื้อหาบางส่วนออกไป เปลี่ยนแปลงศัพท์และประโยคบางส่วน และแต่งเสริมบ้างเล็กน้อยตามความเหมาะสม วัตถุประสงค์สำคัญของการนำชาตกทั้งหมดมาแสดงไว้ใน ส่วนนี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นถึงความเสมอภาคและเป็นผู้ยิ่งกว่ากันระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระเทวทัตโดยปัจจัย ภายนอก เช่น ชาตและตระกูล เป็นต้น ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อแสดงถึงผลอกุศลกรรมที่ พระเทวทัตได้รับในชาติต่าง ๆ จนถึงปัจจุบัน และเพื่อตอบคำถามปัญหาที่ว่า กุศลกับอกุศลมีผลเสมอภาค หรือไม่ ซึ่งก็ได้ข้อสรุปที่ชัดเจนว่ากุศลกับอกุศลมีผลต่างกันโดยผู้แต่งได้ยกเรื่องในอดีตของพระเทวทัตที่ ทำแต่อกุศลกรรมและพระโพธิสัตว์ผู้สร้างแต่กุศลกรรมเป็นตัวอย่างของการแสดงความจริงเรื่องนี้

4. คาถาสรุภ ส่วนที่ผู้แต่งนำคาถาในมิลินทปัญหามาสรุภไว้ในมิลินทปัญหาฎีกาทั้งสิ้น 104 คาถา แยกเป็นมิลินทปัญหา 22 คาถาและเมณฑกปัญหา 82 คาถา เพื่อให้สะดวกแก่ผู้ศึกษาที่จะค้นคว้าที่มาของ ศัพท์หรือข้อความที่ผู้แต่งนำมาอธิบาย เนื่องจากผู้แต่งได้นำศัพท์บางศัพท์หรือประโยคบางประโยคในคาถา

เหล่านั้นมาอธิบาย ส่วนที่นำมาอธิบายทั้งคาถามีเป็นส่วนน้อย

5. สังขยาสรูป ส่วนนี้เป็นเหมือนดัชนีหมวดธรรมที่ผู้แต่งได้รวบรวมหลักธรรมหรือเรื่องที่น่าสนใจที่มีจำนวนต่าง ๆ ในนิลนทปัญหานำมาจัดไว้ให้เป็นหมวดหมู่ตามจำนวนองค์ประกอบของแต่ละเรื่อง เช่นเดียวกับวิธีจัดหมวดธรรมในสังคิติสูตรหรือธรรมวิภาค มีตั้งแต่หมวด 1 จนถึงหมวด 150 รวมทั้งสิ้น 25 หมวด

6. นิคมณฑล คำลงท้ายที่ผู้แต่งได้บอกหรือชี้แนะวิธีการศึกษาคัมภีร์ที่ท่านแต่งนี้ โดยให้ผู้ศึกษาเลือกเอาแต่ความหมายที่ดีและถ้อยคำที่เหมาะสมในคัมภีร์ มีการระบุถึงชื่อคัมภีร์ ชื่อผู้แต่งทั้งชื่อเต็ม ชื่อย่อ และคุณสมบัติของผู้แต่งไว้หลายประการ และตอนท้ายเป็นส่วนของการตั้งความปรารถนาของผู้แต่งที่ต้องการให้คัมภีร์นี้คงอยู่และให้ประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาชั่วนานาน นอกจากนี้ ผู้แต่งยังอ้างถึงอำนาจบุญที่เกิดจากการแต่งคัมภีร์และความดีที่ตนได้สั่งสมมาจึงเป็นปัจจัยให้ได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ และบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือความเป็นพระพุทธเจ้าอันเป็นคตินิยมของการแต่งคัมภีร์ประเภทฎีกา

เนื้อหาที่ผู้แต่งนำมาใช้ประกอบการแต่งคัมภีร์พบว่ามีทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณวิเสส และคัมภีร์อื่น ๆ อีกหลายคัมภีร์ ซึ่งการนำเนื้อหาจากแหล่งต่าง ๆ นั้นพบว่ามิวัตุประสงค์ 5 ประการ คือ เพื่ออธิบายศัพท์หรือข้อความที่ยกไว้ให้ได้ความหมายชัดเจน เพื่อใช้อ้างอิงเรื่องที่ตนกำลังอธิบาย เพื่อยืนยันเรื่องที่ตนอธิบายว่าเป็นจริงตามนั้น เพื่อเสริมความให้กระจ่างชัดหรือให้ดูน่าเชื่อถือมากขึ้น และเพื่อเสริมหรือขยายความให้กว้างขวางออกไป ให้ผู้อ่านได้เข้าใจเรื่องที่อธิบายมากยิ่งขึ้น ซึ่งการนำเนื้อหาจากแหล่งข้อมูลทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิมาใช้เพื่ออธิบายหรือประกอบการแต่งดังกล่าว ได้ชี้ให้เห็นถึงความ เป็นปราชญ์ด้านพระพุทธศาสนาและปราชญ์ด้านภาษาบาลีของผู้แต่งที่ได้รังสรรค์ผลงานวิชาการอันมีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนาได้อย่างดี

วิธีการคัดลอกและการนำเสนอเนื้อหาที่นำมาพบว่ามี 3 ลักษณะ คือ คัดลอกและนำเสนอทั้งหมด ไม่มีการตัดทอนข้อความใด ๆ ออกไป คัดลอกมาบางส่วนและนำเสนอไปตามที่คัดลอกมา ไม่มีการเปลี่ยนแปลงศัพท์หรือข้อความใด ๆ และคัดลอกมาบางส่วนและมีการเปลี่ยนแปลงศัพท์หรือข้อความบางส่วน และมีบางส่วนที่ผู้แต่งได้แต่งขึ้นตามที่เห็นควร ซึ่งพบว่าผู้แต่งใช้กลวิธีในการแต่งหลายวิธี ได้แก่ การแยกศัพท์ เพื่อให้เกิดความชัดเจน การต่อศัพท์ เพื่อให้ศัพท์สละสลวย กะทัดรัด การเปลี่ยนแปลงศัพท์ หรือประโยคเพื่อให้แตกต่างจากเดิม การใช้วิธีสนธิในกรณีศัพท์เดิมไม่ใช้วิธีสนธิ เพื่อให้รูปศัพท์มีความสละสลวยมากขึ้น การไม่ใช้วิธีสนธิ ในกรณีที่ศัพท์เดิมใช้วิธีสนธิ การใช้ศัพท์เดียวกัน แต่ต่างกันที่รูปศัพท์แทนกัน การซ้อนตัวสะกดในกรณีที่ศัพท์เดิมไม่ซ้อนตัวสะกด การไม่ซ้อนตัวสะกดในกรณีที่ศัพท์เดิมซ้อนตัวสะกด การตัดคำบางคำของศัพท์เดิมออก การใช้ศัพท์อื่นที่มีความหมายเหมือนกันหรือใกล้เคียงแทนศัพท์เดิม การใช้ศัพท์เดียวกัน แต่เปลี่ยนเป็นรูปศัพท์ใหม่ที่มีความหมายคงเดิม เพื่อให้แตกต่างจากรูปศัพท์เดิม การเพิ่ม คำ หรือศัพท์เพื่อให้ได้ความหมายที่ชัดเจน การตัดคำที่ซ้ำกันของศัพท์เดิมออก เพื่อให้แตกต่างจากเดิม การเพิ่มประโยคใหม่เข้ามา โดยที่ของเดิมไม่มีหรือมีแต่ความไม่ชัดเจน เพื่อให้เนื้อความของประโยคสมบูรณ์ การย้ายตำแหน่งของศัพท์ในบางประโยค เพื่อให้แตกต่างไปจากของเดิม

กลวิธีในการนำเสนอพบว่า ผู้แต่งใช้กลวิธีในการอธิบาย 6 ประการ คือ สัมพันธะ การอธิบายถึงความสัมพันธ์หรือการทำหน้าที่ของศัพท์ในประโยค บท การแสดงคำศัพท์ที่กล่าวอยู่นั้นว่าเป็นบทยะไร เช่น บทนาม บทกริยา เป็นต้น ปทัตถะ การอธิบายความหมายของบทที่ยกมาว่ามีความหมายหรือแปลว่าอย่างไร พบว่าเป็นวิธีที่ผู้แต่งนำมาใช้มากที่สุด ในคัมภีร์นี้ ปทวิคคหะ การตั้งรูปวิเคราะห์ของศัพท์สำคัญเพื่อให้ทราบความหมายและที่มาของศัพท์นั้น โจทนา การตั้งคำถาม และ ปรีหาระ การตอบคำถาม โดยผู้แต่งเป็นผู้ตั้งคำถามและตอบคำถามด้วยตัวเอง

การอธิบายคำศัพท์หรือข้อความในคัมภีร์นี้พบว่ามี 5 ลักษณะคือ คำหรือข้อความที่มีความหมายทางไวยากรณ์ยังไม่กระจ่าง คำวิเสสนสรพนามที่กล่าวไว้ยังไม่ชัดเจน เนื่องจากไม่ได้ระบุบทนามไว้ คำนามที่มีความหมายได้หลายนัย คำที่ควรอธิบายหรือขยายความเพิ่มเติม และคำที่มีความหมายยากหรือมีความหมายที่ยังไม่กระจ่างชัด

รูปแบบการประพันธ์พบว่ามี 3 รูปแบบ คือ บัชชะ ร้อยกรอง ส่วนใหญ่เป็นบทประพันธ์ที่ผู้แต่งคัดลอกมาจากแหล่งต่าง ๆ ส่วนที่แต่งขึ้นใหม่พบว่ามีไม่มากนัก รูปแบบของการประพันธ์แบบ บัชชะที่ใช้ได้แก่ ฉันท์ ที่พบ คือ ปัญญาวัตรฉันท์ อุเปนทรวิเชียรฉันท์ อินทรวงศ์ฉันท์ และคาถาที่จัดอยู่ในประเภท วิสมคาถา หมายถึง คาถาที่มีบาททั้ง 4 ประกอบด้วยคณะ ครุ ลหุที่แตกต่างกัน คือ กลุ่มคาถามีปัญญาวัตร เป็นต้น คัชชะ ร้อยแก้ว เป็นรูปแบบการประพันธ์ที่ผู้แต่งใช้ส่วนมากในคัมภีร์นี้ โดยผู้แต่งจะให้ความสำคัญต่อกฎเกณฑ์ของไวยากรณ์โดยที่ประโยคและโครงสร้างของประโยคบาลีจะต้องถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ รูปประโยคกระชับ ไม่เยิ่นเย้อ และได้เนื้อความที่ต้องการสื่อชัดเจน รูปศัพท์ที่ไพเราะ สละสลวยตามหลักการใช้สนธิ การย่อศัพท์ การตัดศัพท์ที่ซ้ำซ้อนออกไป การใช้ศัพท์ที่มีความหมายที่ง่าย ชัดเจนกว่าศัพท์เดิมที่เป็น บท ตั้ง และการเพิ่มศัพท์เข้าไปเพื่อให้ได้ความหมายที่ชัดเจนยิ่งขึ้น และวิมิสสะ ร้อยแก้วผสม ร้อย กรอง ึ่ง ผู้ แต่ง นำ บทประพันธ์แบบร้อยกรองมาหรือแต่งแทรกไว้ในเนื้อหาที่เป็นร้อยแก้วเพื่อให้เกิดความชัดเจน น่าเชื่อถือยิ่งขึ้นด้วยข้อมูลที่อ้างอิงจากคัมภีร์อื่น ๆ หรือบุคคลสำคัญ

ภาษาและสำนวนที่ใช้ในคัมภีร์นี้พบว่าเป็นภาษาและสำนวนภาษาบาลีแบบลังกาที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในเมืองเชียงใหม่ในขณะนั้น ซึ่งมีลักษณะเด่น 3 ประการ คือ เป็นภาษาและสำนวนที่ง่าย สื่อความหมายได้ชัดเจน ช่วยให้ผู้ศึกษารู้และเข้าใจความหมายของเรื่องนั้นได้ทันที มีความคมคาย กระชับ กะทัดรัด ไม่ฟุ่มเฟือย และให้สุนทรียะหรือวรรณศิลป์ทางภาษาบาลีเป็นอย่างดี และแสดงความคิดเห็นของตัวเอง

สำนวนโวหารพบว่ามี 5 ลักษณะ คือ บรรยายโวหาร การใช้ถ้อยคำอธิบาย เล่าเรื่องหรือเหตุการณ์ในอดีต หลักธรรม และเรื่องอื่น ๆ ที่ควรทราบ เพื่อให้ผู้ศึกษาได้รู้และเข้าใจเรื่องนั้น ๆ อย่างละเอียดโดยผู้แต่งจะ ใช้คำศัพท์หรือประโยคบาลีสื่อความหมายของเรื่องนั้นอย่างตรงไปตรงมา กะทัดรัด ชัดเจน พรรณนาโวหาร การใช้ถ้อยคำกล่าวถึงความงามของธรรมชาติ สถานที่หรือความรู้สึกนึกคิดอย่างละเอียด เพื่อให้ผู้ศึกษาเกิดความซาบซึ้งและเกิดอารมณ์คล้อยตาม โดยผู้แต่งจะใช้ศัพท์บาลีที่มีความไพเราะและความหมายที่ลึกซึ้ง น่าสนใจ ทำให้ผู้อ่านประทับใจ ซึ่งพบว่ามีทั้งการพรรณนาถึงตัวบุคคลและธรรมชาติ เทศนาโวหาร การใช้ถ้อยคำแสดงคำสั่งสอน ชี้แนะคุณโทษและสิ่งไม่ควรปฏิบัติ โดยผู้แต่งจะยกเหตุผลมาประกอบให้ ผู้ศึกษาเกิดความเชื่อมั่นและเกิดความรู้สึกด้วยตนเอง พบว่ามีทั้งการอธิบายความหมายของหัวข้อธรรม คุณและโทษของการประพฤติ และการแนะนำสั่งสอนให้ปฏิบัติ อุปมาโวหาร การใช้โวหาร

เปรียบเทียบเรื่องทีอธิบายให้ผู้ศึกษาเข้าใจและมองเห็นภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น พบว่าอุปมาโวหารในคัมภีร์นี้จะ เป็นไปตามสำนวนบาลีที่ว่าด้วยนิบาตบอกอุปมาที่พบ ได้แก่ ยถา ฉนฺโต วิย รวากะ อิว เพียงดั่งหรือดุด คำอุปมาในรูปของคำสมาส และศัพท์ที่มีความหมายเชิงอุปมา เช่น สทิส เช่นกับ เหมือนกับ และปฏิภาค เปรียบเหมือน เปรียบด้วย เป็นต้น แต่เมื่อกว่าสรุปแล้วการใช้อุปมาโวหารในคัมภีร์นี้จะมี 2 ลักษณะ คือ วิธีการอุปมาแบบใช้คำเชื่อมและวิธีการอุปมาแบบประโยค (ยถา ตถา หรือ ยถา เอว) และสาธกโวหาร การใช้ถ้อยคำยกตัวอย่างมาประกอบข้อความที่กำลังอธิบายเพื่อให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นซึ่งพบว่ามีทั้งการ ยกนิทานหรือเรื่องราวในอดีตและหลักฐานขึ้นมาแสดงประกอบเพื่อชี้แนะแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง และการยกเรื่องอื่น ๆ ที่ผู้แต่งต้องการนำมาประกอบการอธิบายเพื่อสร้างชัดเจนและความเข้าใจเรื่องที่ตน กำลังอธิบายให้มากขึ้น

อลังการในคัมภีร์พบว่ามี 2 ประเภท คือ สัททาลังการ อลังการทางเสียง คือ การใช้ศัพท์ที่มีเสียง พ้องกันเพื่อให้ไพเราะในบทประพันธ์ เรียกว่า “ยมก” พบว่ามี 2 ลักษณะ คือ อัพยเปตยมก การใช้ศัพท์ซ้ำ ตรงกันทั้งสระและพยัญชนะ เหมือนกันทุกตัวอักษร ไม่แตกต่างกัน และพยเปตยมก การใช้ศัพท์ซ้ำตรงกัน เฉพาะพยัญชนะ ต่างกันแต่สระ และอิตถาลังการ อลังการทางความหมาย คือ การใช้ศัพท์แต่งความให้ งดงาม แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ สภาวะวृตติ คือ การใช้ศัพท์อธิบายความหมายของเรื่องนั้น ๆ ตาม ความจริง ตรงตามสภาวะของเรื่องที่อธิบายโดยชาติ ลักษณะพิเศษ ความเคลื่อนไหว และนาม และ วังกวृตติ การใช้ศัพท์อธิบายความหมายของเรื่องนั้น ๆ โดยอ้อม ไม่อธิบายโดยตรง ซึ่งลักษณะเด่นของ อลังการในข้อนี้ที่พบในคัมภีร์นี้ ได้แก่ อุปมาลังการ คือ การใช้โวหารเปรียบเทียบเรื่องทีอธิบายให้ผู้อ่าน เข้าใจและมองเห็นภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้นที่เรียกในคัมภีร์สุโฆลาลังการว่า “อิวาทิสัททคัมมา” คืออุปมาที่ฟังรู้ ด้วยศัพท์มี อิว ศัพท์ เป็นต้นซึ่งเป็นไปตามสำนวนบาลีที่ว่าด้วยนิบาตบอกอุปมา ได้แก่ ยถา ฉนฺโต วิย รวากะ อิว เพียงดั่งหรือดุด ศัพท์ที่มีความหมายเชิงอุปมา เช่น สทิส เช่นกับ เป็นต้น และคำอุปมาในรูป ของคำสมาส

คุณค่าของคัมภีร์พบว่ามี 3 ด้าน ได้แก่ ด้านพระพุทธศาสนา คือ สืบทอดพระพุทธ ศาสนาให้ดำรง อยู่และป้องกันไม่ให้หลักคำสอนคลาดเคลื่อนที่เกิดจากความเข้าใจหรือการตีความหลักคำสอนอย่างผิด ๆ (สัทธรรมปฏิรูป) ด้านที่เป็นวรรณคดีบาลี คือ รักษาขนบธรรมเนียมและคตินิยมในการแต่งวรรณคดีประเภท ฎีกาให้คงอยู่ นอกจากนี้ยังให้รู้สุนทรียะด้านภาษา และมีสำนวนที่สละสลวย ไพเราะจับใจสมกับที่ได้ชื่อว่า **มธุรัตถกาลี** และด้านคุณค่าต่อชีวิตและสังคมพบว่า คัมภีร์เล่มนี้เป็นแหล่งรวมองค์ความรู้เรื่องต่าง ๆ ไว้อย่างมากมาย ได้แก่ หลักธรรมที่ควรปฏิบัติเพื่อพัฒนาชีวิต เช่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น การพูดคำสัตย์ หลักธรรมที่ควรละเว้นหรือควรระมัดระวัง เช่น ความโกรธซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้จิตเสื่อมถอย ความรู้เรื่อง การศึกษา เช่น องค์ประกอบของการศึกษาที่จะทำให้ผู้เรียนเป็นผู้ที่แตกฉานในศาสตร์ที่เรียน (แจกเช่นกับ พระนาคนเสณเถระ) อาทิ การเล่าเรียน การฟัง การถาม เป็นต้น ความรู้เกี่ยวกับตัวบุคคล เช่น พระพุทธเจ้า ผู้ประกอบด้วยมหาบุรุษ 32 ประการ และอนุพยัญชนะ 80 ประการ ความรู้เกี่ยวกับการแพทย์ เช่น วิธีการ รักษาโรคด้วยวิธีการทำให้อาเจียน ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ เช่น น้ำ ดอกบัว ความรู้เกี่ยวกับ มาต ราตวง ของสังคมิอินเดียโบราณ ความรู้เกี่ยวกับสิ่งของ เช่น ผ้าที่มีราคาและได้รับความนิยม ในสมัยนั้น อาทิ ผ้ากาลี เป็นต้น และความรู้เกี่ยวกับสถานที่ เช่น สถานที่ไม่ควรไปปรึกษาหารือเรื่อง ความลับกัน เป็นต้น

การอภิปรายผล

จากสรุปผลการวิจัยมีประเด็นที่น่าสนใจที่จะนำมาอภิปรายผล ได้ดังนี้

1. ด้านการตรวจชำระที่พบว่า การจารอักษรขอม ภาษาบาลีในคัมภีร์มีความผิดพลาดในหลายลักษณะ เช่น จารสระเสียงสั้นเป็นเสียงยาว จารสระเสียงยาวเป็นเสียงสั้น การจารตกอักษร การจารตกศัพท์ การจารตัวสะกดผิด การจารอักษรเกิน การจารซ้ำอักษรหรือซ้ำคำ การจารศัพท์ผิดไวยากรณ์ และการจารผิดประโยค เป็นต้น รวมถึงความนิยมของการใช้รูปศัพท์บาลีที่แตกต่างกันระหว่างอดีตกับปัจจุบัน เช่น ปจวิ อดีต ใช้เป็น ปถวิ และ สงฆ์ อดีต ใช้เป็น สฆ์ เป็นต้น สอดคล้องกับงานวิจัยในลักษณะเดียวกัน ได้แก่ งานวิจัยของพระมหาวิรัตน์ รตนธนาโณ (2549 : 10-23) เรื่อง สัททัมมสังคหะ : การตรวจชำระและศึกษา และงานวิจัยของพระมหาภิรัฐกรณ อัสมาลี (2549 : 46-51) เรื่อง มาลัยยทปิณีฎีกา : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์ ทั้งนี้น่าจะมาจากปัจจัยหลายประการ เช่น ผู้จารไม่มีความรู้ภาษาบาลีดีพอ ความประมาทของผู้จาร ตัวอักษรขอมบางตัวเขียนใกล้เคียงกันทำให้เกิดความเข้าใจผิด และความเคยชินในการใช้มาก่อน เป็นต้น ดังนั้น การวิจัยเชิงตรวจชำระคัมภีร์ ผู้วิจัยจะต้องให้ความสำคัญกับข้อสังเกตเหล่านี้ และมีความละเอียดในการตรวจสอบกับฉบับอื่น ๆ ว่าตรงกันหรือต่างกันอย่างไร จึงค่อยสรุปว่าผิดหรือถูก และต้องทำเป็นข้อสังเกตในการจารอักษรแต่ละฉบับไว้

2. ด้านเนื้อหาที่พบว่า งานวิจัยนี้มีความโดดเด่นเรื่องอุปมาอุปไมยหรืออุปมาโวหาร คือการใช้โวหารเปรียบเทียบเรื่องทีอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจและมองเห็นภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น สอดคล้องกับงานของพระมหาวิสิษฐ์ ปญญาวุฒโณ (2545 : บทคัดย่อ) เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่อง อุปมา-กถาในมิลินทปัญหาที่พบลักษณะเด่นของคัมภีร์มิลินทปัญหา คือ การใช้อุปมาอุปไมย ปัญหาที่ไม่ชัดเจนก็ทำให้ชัดเจน และสิ่งที่เป็น นามธรรมก็สามารถนำมาเปรียบเทียบให้เห็นเป็นรูปธรรมได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้ เป็นเพราะคัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกาเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายศัพท์หรือข้อความในคัมภีร์มิลินทปัญหาที่ยาก ทำให้ผู้แต่งต้องคล้อยตามเนื้อหาของคัมภีร์คัมภีร์มิลินทปัญหา แต่ถึงกระนั้น ผู้แต่งคัมภีร์ มิลินทปัญหาฎีกาก็ใช้ภาษาและสำนวนที่สะท้อนถึงความเป็นตัวเอง ง่าย สื่อความหมายได้ชัดเจน มีความคมคาย กะทัดรัด ไม่ฟุ่มเฟือย และมีวรรณศิลป์ทางภาษาบาลีเป็นอย่างดี โดยยึดความถูกต้องของไวยากรณ์และสัทธรรมเป็นสำคัญ

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาผู้วิจัยได้พบประเด็นที่สามารถศึกษาเพิ่มเติมและข้อเสนอในเชิงนโยบายในการส่งเสริมการวิจัยคัมภีร์ดังต่อไปนี้

1. ศึกษาเปรียบเทียบความสอดคล้องและความแตกต่างระหว่างคัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกาของไทยกับคัมภีร์มิลินทปัญหาอรรถกถาของพม่าในด้านเนื้อหา วิธีการนำเสนอ ลักษณะและรูปแบบของการประพันธ์ การใช้สำนวนภาษา สำนวนโวหาร อลังการทางภาษา ลักษณะทางไวยากรณ์ และคุณค่าของคัมภีร์ด้านต่าง ๆ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณคดีบาลีทางพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

2. ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาให้มากยิ่งขึ้น เนื่องจากมีคัมภีร์ อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ในประเทศไทยที่ยังไม่มีใครศึกษาวิเคราะห์อีกจำนวนมาก ทั้งที่คัมภีร์ เหล่านั้นเป็นขุมทรัพย์ทางปัญญาที่ทรงคุณค่าในหลายด้านทั้งประวัติความเป็นมา รูปแบบของการประพันธ์ ภาษา สำนวน ไวยากรณ์ และสาระสำคัญที่เป็นหลักพัฒนาชีวิตเพื่อความพ้นทุกข์ที่ควรค่าแก่การศึกษา

บรรณานุกรม

- ป๋วย แสงฉาย. (2528) **มิลินทปัญหา ฉบับพร้อมด้วยอรรถกถา ฎีกา**. ชำระโดยพระธรรมมหา-
 วิจารณ์วัตร. กรุงเทพมหานคร : ส. ธรรมภักดี.
- พระติปาตี. (ม.ป.ป.) **มธุรสตถกपालินี มิลินทปญฺหฎีกา**. ฉบับล่องขาด ไม้ประกบธรรมดา อักษรขอม
 ภาษาบาลี เลขที่ 4118/1-9 ต.89 ข. 6/1 น. มี 9 ผูก : หอสมุดแห่งชาติ.
- พระมหาวิรัตน์ รตัญญาโณ. (2549) **สัททิมสังคหะ : การตรวจชำระและศึกษา**.
 วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (สาขาวิชาบาลี) กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาวิสิษฐ์ ปญฺญาวฑฒโน. (2545) **การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่อง อุปมาภคินมิลินทปัญหา**.
 วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา) กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสามีมหาสังฆรักขิต. (2504) **คัมภีร์สุโพธาลังการ**. แปลโดย แยม ประพัฒน์ทอง.
 กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาภีร์ฐกรณ อัสุมาลี. (2549) **มัลลยทีปนิฎีกา : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์**.
 วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (สาขาวิชาบาลี) กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535) **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก 2500**.
 กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2539) **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร :
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2532) **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอฎฐกถา**. กรุงเทพมหานคร : วิญญูญาณ.
- _____. (2539) **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : วิญญูญาณ.
- _____. (2540) **มิลินทปญฺหปรกณ**. กรุงเทพมหานคร : วิญญูญาณ.
- _____. (2541) **มิลินทปญฺหาอฎฐกถา-มธุรสตถกपालินี นาม มิลินทปญฺหาฎีกา**.
 กรุงเทพมหานคร : วิญญูญาณ.

สุภาพวรรณ ฌ บางช้าง. (2526) **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุดม รุ่งเรืองศรี. (2546) **วรรณกรรมล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุน
สนับสนุนงานวิจัย.

Hinuer, Oskar/von. (2000) **A Handbook of Pli Literature**. New York : Gruyter.

Law, Bimala Churn. (2000) **A History of Pali Literature**. Varanasi : India Books.

Malalasekera, G. P. (1958) **The Pali Literature of Ceylon**. Colombo : M. D. Gunasena.

Norman, K. R. (1983) **Pali Literature**. Wiesbaden : Harrassowitz.

Pesala Bhikkhu. (1998) **The Debate of King Milinda**. Delhi : Motilal Banarsidass.

Rhys Davids, T. W. (1890) **The Questions of King Milinda**. Oxford : The Clarendon Press.